

Costums de Tortosa, edició a cura de Jesús Massip i Fonollosa, amb la col·laboració de C. Duarte i À. Massip, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, «Textos i Documents», 32, pròleg de Josep M. Font i Rius, LXXXVI + 592 pàg.

Els¹ *Costums de Tortosa* figuren per mèrits propis, com és sabut, entre els més importants textos jurídics catalans medievals. A diferència de molts altres documents del segle XIII, però, aquests *Costums* estan escrits gairebé íntegrament en llengua catalana, la qual cosa fa que,

ultra les consideracions merament històriques i jurídiques que mereixen, hagin esdevingut una referència de primer ordre en la història de la nostra llengua.² De fet, l'especificitat lingüística de la compilació de l'antic dret tortosí, i doncs el seu valor com a document filològic, van

1. Utilitzem el gènere masculí per referir-nos al títol del llibre que ressenyem, per bé que dins el seu text el substantiu *costum* és normalment emprat amb gènere femení (*les Costums, la costum*) i que el seu mateix editor tendeix a reproduir aquest tret morfològic. Sobre la vigència medieval i dialectal del femení *costum* (i també *costuma*), veg. DCVB i DECAT, s.v.

2. I tanmateix, les referències als *Costums de Tortosa* en els més usuals manuals de llengua catalana (tret d'aquells, més d'un, en què intervé la tortosina M. À. Massip) o són inexactes (tant a l'*Aproximació* de M. Sanchis Guarner, pàg. 158, com a la més recent *Història social i política de la llengua catalana* de F. Ruiz, R. Sanz i J. Solé i Camardons, pàg. 63, trobem aquesta obra en el mateix sac que els textos jurídics traduïts d'originals llatins) o, encara més greu, són simplement inexistents: en aquest sentit, sobta especialment la seua absència a l'obra que hom considera més completa en aquest camp, la *Història de la llengua catalana* (vol. I) de Josep M. Nadal i Modest Prats (cf. cap. v.8: «Els primers textos escrits en llengua catalana»).

més enllà fins i tot dels de la major part dels altres *monuments cabdals* del nostre ordenament jurídic (*Usatges, Furs de València, Costums de Lleida*, etc.), ja que a partir de l'anàlisi dels diferents manuscrits existents (cosa de què s'ocupa Jesús Massip en l'edició que comentem) es dedueix que la seua primera versió ja fou redactada en català. D'altra banda, de la vella polèmica sobre l'originalitat dels *Costums de Tortosa* respecte dels *Furs de València* (i del seu original llatí, els *Fori Valentiae*),³ se n'extrau la mateixa conclusió: no solament es pot afirmar que els *Costums* no foren pas redactats amb els textos valencians com a model (en tot cas, uns i altres tingueren un model comú: el vell *Codi de Justinià*), sinó que el text tortosí no és pas, en essència, una traducció.⁴

Pel que fa a l'aspecte jurídicohistòric, els *Costums de Tortosa* destaquen per la llarga vigència i la crucialitat territorial de la seua aplicació i, per damunt de tot, per la

seua completesa: pel fet que constitueixen una mostra excepcional d'integració del dret comú d'origen romà (justinianeu) i del dret consuetudinari. De més a més, aquesta integració s'esdevé en un moment, el darrer terç del segle XIII, en què, com a conseqüència de l'expansió territorial i l'estabilització dinàstica i potestativa dels comtes-reis catalans, tenen lloc uns importants trasbalsos en el sistema jurídic català: es produeix el fenomen de la recepció del *ius comune* (dret romà justinianeu i canònic, reelaborat per l'Escola de Bolonya), tot i haver estat prohibida la seua aplicació a Catalunya per Jaume I el 1243 i el 1251,⁵ i d'altra banda apareixen tensions protagonitzades per les noves classes urbanes i els antics senyors. A Tortosa, la redacció dels *Costums* representa precisament un intent de resoldre la indefinició jurídica i els conflictes generats per aquesta situació: és així que apareix el primer text, de 1272,⁶ per bé que, segons sembla, devia haver existit una ver-

3. *Fori Valentiae*, de fet, és el nom que prenen a partir de l'any 1251 (deu anys abans de la seua traducció al català: vet aci els *Furs de València*) les originalment anomenades *Consuetudines Valentiae* (1240), que són el dret concedit al nou regne per Jaume I. Cal dir que, a l'endemig (potser això té relació amb el canvi de nom) el mateix rei concedí els *Fueros de Aragón* (1247). Veg. A. Iglesia, *La creació del Dret. Una història de la formació d'un dret estatal espanyol*, II, Barcelona, 1993, pàg. 118.

4. Veg. A. Iglesia, «Las Costums de Tortosa y los Fori/Furs de Valencia», dins: Autors diversos, *Costums de Tortosa. Estudis*, Tortosa, UNED, 1979, pàg. 119-286. Cf. també, en aquest mateix volum (pàg. 287-325), l'article d'Arcadi García «La concordança de les Costums de Tortosa i els Furs de València».

5. Veg. A. Iglesia, *La creació del Dret*, II, *op. cit.*, pàg. 54-65, 93-99.

6. Redactat (com ja hem dit, en català) pels notaris Pere de Tamarit i Pere Gil, sota encàrrec de la ciutat, per tal de complir els termes de l'anomenada Composició de Josà (o

sió anterior, de vers 1240, constituïda inicialment per la carta de població de 1149 i completada per una sèrie de sentències i de modificacions de costums.⁷ Posteriorment, el 1277, una sentència arbitral tanca la crisi (encara oberta a causa de la reprovació d'alguns dels costums de 1272 per part de la senyoria) i imposava la modificació o la supressió de determinats preceptes, amb la qual cosa arribem a un nou text, que incorpora aquests canvis per mandat de l'arbitratge. Val a dir que, finalment, «l'any 1294, els templers, reconeixent en definitiva el fracàs senyorial, tornaven Tortosa a mans del rei, canviant el seu senyoriu per llocs menys conflictius (Peníscola, Benicarló, Vinaròs entre altres): és el 'concanvi', el procés havia acabat».⁸

Tanmateix, aquesta doble importància historicojurídica i filològica dels *Costums de Tortosa* no guardava fins ara relació amb la disponibilitat del seu text, ja que, a banda dels manuscrits conservats a Tortosa mateix⁹ (i dels que, fora d'aquesta població, es consideraven perduts o en mans particulars, de rastre difícil de resseguir), tan sols era conegut a partir de les edicions, ja velles i no sempre fiables (en tot cas, no pas crítiques ni definitives), de B. Oliver (1876)¹⁰ i R. Foguet (1878-1881, inconclusa) i J. Foguet (1912).¹¹

Jesús Massip i Fonollosa, durant anys director i ànima de l'Arxiu Històric de Tortosa, era sens dubte la persona indicada per dur a terme la necessària edició crítica dels *Costums*, i no solament per la seua doble

Josa), del mateix any, on es reflectia la necessitat de posar per escrit els usos i costums tortosins (la qual cosa, doncs, confirma la presència del conflicte políticjurídic). El títol del manuscrit, tanmateix, és en llatí: *Consuetudines Dertuse*.

7. Així ho explica J. Massip: «la data de 1272, acceptada com a origen de *Costums*, no és sinó la del primer manuscrit conservat, la de l'inici de l'etapa final codificadora acordada entre senyoria i ciutadans. Entorn de 1240 existia ja un manuscrit, un cos efectivament i formalment usat en la praxi curial ciutadana (no reconegut finalment, però, per la senyoria)» («Conclusions», pàg. xxii).

8. Són mots del mateix J. Massip (pàg. xv: «La formació de "Costums de Tortosa"»).

9. Certament cal fer esment de l'edició facsímil que el 1972, amb motiu del setè centenari del manuscrit més antic que es conserva a Tortosa, va costejar la Diputació de Tarragona. Tanmateix, el mateix J. Massip, que en va tenir cura, admet ara que «la pressa ens va obligar a no repetir cap microfilm i no va quedar tan bé com era de desitjar: algunes planes del final són dificultoses de lectura [...]» (pàg. xli).

10. Benvingut Oliver reproduïa l'edició de Joan Amic (considerada l'edició prínceps) feta a Tortosa l'any 1539, i constituïa el volum iv de la seua *Historia del derecho en Cataluña, Mallorca y Valencia* (Madrid, 1876-1881).

11. En realitat l'edició de Josep Foguet (sembla que no acabada fins al 1918) representa la continuació, bé que més maldestra, de la de Ramon Foguet, interrompuda el 1881. L'edició de Foguet es basa en la transcripció d'un dels codis manuscrits conservats a l'arxiu local.

condició de tortosí i arxiver —que lògicament és a la base d'un primer apropament als originals—, sinó perquè ell mateix li havia dedicat la seua tesi de doctorat en dret, i així mateix, abans i després, un llarg enfilall de comunicacions i articles. Es pot ben bé dir que, sense ésser-ne l'autor, els *Costums de Tortosa*, o la dedicació des d'òptiques diverses a aquesta fita, són per a Jesús Massip una obra de vida, l'obra d'una vida que combina l'erudició i el compromís, primerament, amb la ciutat i el territori tortosins. Només cal consultar la bibliografia de l'actual edició (pàg. XLV-XLVIII) per comprovar que la producció escrita de Massip sobre el codi que ens ocupa s'inicia l'any 1959¹² i arriba a aquesta veritable culminació que n'és l'edició crítica. En tot cas, dues referències són obligades, ja que una i altra esdevenen una remissió freqüent tot al llarg de la introducció i fins i tot de l'edició actuals: es tracta de l'estudi *La gestació de Costums de Tortosa*¹³ i de l'article en el qual Massip donava notícia de l'aparició inesperada d'un tercer manuscrit dels *Costums* que, com comentarem, ha estat de gran importància per a l'edició definitiva.¹⁴

Aquesta edició, en un principi, havia de basar-se en els dos manuscrits conservats a l'Arxiu Històric Municipal de Tortosa: el ms. A, de l'any 1272 (retrobat a l'Arxiu vers 1880), i el ms. B, exhumat per J. M. Font Rius el 1940 i que, segons Massip, devia correspondre al mateix període entre 1272 i 1277. Aquest ms. B, però, no és en pergamí sinó en paper, i el seu text conté nombrosos fragments ratllats i interliniats, les quals coses fan pensar que es devia tractar d'un exemplar utilitzat per al treball textual derivat precisament de l'arbitratge de 1277. Calia que l'edició es limités a confrontar aquests dos manuscrits (els més antics, d'altra banda) perquè els altres de què es tenia notícia havien desaparegut: sens dubte és el cas de l'anomenat *Llibre de la Cadena* (una còpia del segle XIII o XIV), destruït pels revoltats l'any 1854, i l'era també de diversos manuscrits en mans particulars, dels quals s'havia perdut el rastre des del segle XIX. Això era tot, llevat d'un parell de folis pergamins solts conservats al mateix Arxiu de Tortosa i a la Biblioteca de Catalunya, de manera que, en allò que els ms. A i B pre-

12. Es tracta de l'article «El manuscrito de les Costums de Tortosa», publicat a la revista tortosina *La Zuda*, núm. 35, pàg. 690-708.

13. Tortosa, Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, 1984. Correspon a la tesi doctoral de l'autor. Aquesta obra, d'altra banda, engloba i actualitza treballs anteriors, com l'article sobre «La gestació dels codis de 1272 i 1279», publicat al volum col·lectiu *Costums de Tortosa. Estudis, op. cit.*, pàg. 63-115.

14. «Un manuscrit de les Costums de Tortosa trobat a Mallorca», *Revista de Llengua i Dret*, núm. 7 (juny de 1986), pàg. 61-68.

sentessin llacunes,¹⁵ calia acudir a l'edició de 1539 (la qual, de fet, hom ha considerat una referència pràcticament oficial d'ençà d'aleshores).

Però vet aquí que a final de 1985, quan Massip estava ja treballant en una edició crítica a partir d'aquests ms. A i B, pogué trobar a la Biblioteca March, de Mallorca, un dels manuscrits (còpia del segle XIV) que s'havien donat per perduts: concretament, el que B. Oliver, el 1876, esmentava com a propietat del marquès de la Roca, i que per diverses herències havia fet cap als marquesos d'Almúnia i, en darrera instància, a un llibreter antiquari de Madrid, a qui el va comprar Bartomeu March l'any 1964. L'objecte d'aquesta peripècia, l'anomenat *manuscrit C*, correspon, segons Massip, a una versió molt més acostada a la versió final, és a dir, d'una banda a allò que resultà de l'aplicació de la sentència arbitral de 1277, i d'altra banda, doncs, a l'edició de 1539 (la qual, tanmateix, sembla seguir més aviat una branca textual paral·lela, encapçalada tot just pel ms. F, que no seria sinó el destruït *Llibre de la Cadena*).

Així les coses, Massip hagué de reformular sobre el terreny les decisions clau respecte a l'edició dels *Costums*, i optà, com semblava obligat, per incorporar aquest ms. C al cos bàsic de la present edició crítica, atès que es tracta d'una versió no solament més acostada a la que finalment fóra vàlida des d'un punt de vista jurídic, sinó també ben completa des del punt de vista del text. Inclou fins i tot documents que, sense formar part dels *Costums*, els acompanyen i complementen (cartes de població, butlles, sentències i cartes diverses): els anomenats *extravagants*, que apareixen tant en aquest ms. C com en l'edició de 1539, per bé que amb importants divergències. En definitiva, el pla d'edició crítica que Massip plantejà, i que ha dut a terme malgrat un considerable retard ocasionat per aquesta reformulació, consisteix a acarar els ms. A i C a doble columna, el primer en cursiva i el segon en rodona, tot incorporant, quan la manca d'originals a C ho fa necessari (fet i fet, una cinquantena llarga de pàgines), el ms. B (i encara, en algun punt concret, l'únic foli no extraviat d'un ms. D o, com a úl-

15. Llacunes en alguns punts importants, ja que —no ho oblidem— el ms. A, per bé que sigui molt important des del punt de vista filològic, no conté pas una versió definitiva (ço és, jurídicament acceptada per les parts en litigi), i per la seua banda el ms. B, que, com hem dit, sembla ser una eina de treball i es basaria en un text també anterior a la fixació final del codi (d'aquí els interliniats i les freqüents esmenes), és, en tot cas, incomplet: «a partir del foli 183 la mutilació és progressiva i afecta cada vegada més el text fins al foli 197, pràcticament inexistent, que acabaria el costum 8.8.10» (J. Massip, «Introducció», pàg. xxviii).

tim recurs, la lliçó de l'edició de 1539). De tot plegat, Massip n'extrau un text (un doble text, com diem) que es considera alhora crític i definitiu, i que completa encara a peu de pàgina amb els apunts originals de la sentència de 1277, on els àrbitres aprovaven, reprovaven o modificaven (a partir, és clar, de versions anteriors, justament com els ms. A i B) cadascun dels costums.

L'edició que se'ns presenta és, doncs, des d'un punt de vista bibliogràfic, nova i alhora definitiva; des d'un punt de vista filològic, important (i sens dubte l'estudi introductor de Carles Duarte, pàg. XLIX-LXXIII, sobre els trets lingüístics del ms. A, n'arrodoneix el valor); i des d'un punt de vista material, més que suficient: el volum, de grans dimensions (31 x 22), més del que és habitual en la col·lecció «Textos i Documents» de la Fundació Noguera,¹⁶ té una notable presència (i una rotunditat gairebé poc pràctica), la qual cosa en realça la transcendència i hi possibilita la composició, sense estretors, de la doble columna ja al·ludida i de les notes,

no columnades, on podem trobar tan aviat els també ja esmentats comentaris dels àrbitres de 1277 com les citacions i anotacions del mateix Massip. D'altra banda, l'edició consta d'un ben útil índex analític (pàg. 553-583) i d'una taula (pàg. 584-591) on trobem amb detall les rúbriques dels nou *llibres dels Costums* tot confrontant les pàgines d'aquesta edició crítica amb els folis corresponents als ms. A, B i C (i també, pel que fa a aquest darrer, les dels vuit textos extravagants inclosos ara en l'apèndix). Tanmateix, l'índex general el trobem en ple volum, concretament en acabar els plecs introductoris, que no són pas breus, sinó que inclouen, després del pròleg de J. M. Font Rius, l'extensa introducció del mateix J. Massip (amb la bibliografia), l'estudi lingüístic de C. Duarte, i encara la correspondència de foliat entre el ms. A i l'edició crítica, i els criteris d'edició. Val a dir que no solament aquest índex general (descol·locat, al nostre entendre) sinó també les cinc pàgines següents (que contenen la reproducció del primer foli dels manuscrits A i D, i la portadeta

16. Anotem que, malgrat que tant a la coberta com a la portada del llibre consta la Fundació Noguera com a editora (i s'hi especifica lloc i data: «Barcelona, 1996»), a la pàgina de crèdits hi diu explícitament «Edita: Pagès Editors» (amb adreça a Lleida). Aquesta contradicció, que és habitual a les col·leccions de la Fundació Noguera, en complica la referència bibliogràfica. En el cas que ens ocupa, a més, el dipòsit legal és de Tarragona, cosa que deu correspondre al fet que la impremta que s'ha encarregat de la confecció del llibre és de Tortosa (Massip, als mots previs d'agraïments —i explicacions— es refereix al fet d'haver volgut «fer l'edició a Tortosa», que segons ell no n'ha «perjudicat el resultat final però sí el temps d'execució»).

introdutorià del text dels *Costums de Tortosa*, amb aquest lema com a títol) estan mancats de numeració (la primera pàgina amb text dels *Costums* duu el núm. 1), i que, per tant, semblen inserits entre un bloc i l'altre (l'introdutori, amb numeració romana, i el textual, amb numeració àrabiga), sense que es vegi bé a quin deuen pertànyer.¹⁷

Pel que fa als criteris d'edició, i sense voler entrar en la combinatòria de manuscrits i lliçons que, com ja hem exposat, configura la segona columna de la present edició (el «text definitiu»), hi ha com a mínim dues qüestions que cal esmentar. D'una banda, el criteri de tractar diferenciadament la transcripció dels manuscrits,¹⁸ que és un criteri sens dubte discutible, però potser acceptable d'acord amb la seua diferent utilitat (merament filològica la del ms. A, i més globalment textual la de la columna dreta), i d'altra banda el criteri, no menys discutible (inhabitual, si més no), d'utilitzar amb profusió uns tipus de lletra di-

ferents de la cursiva i la rodona amb què es reproduïxen els textos en columnes. Especialment trobem un ús constant (un abús, gosariem dir-ne) de la negreta, que apareix tant en la transcripció dels manuscrits com en els textos consignats en notes a peu de pàgina (singularment, els comentaris de l'arbitratge). En negreta, per exemple, són els fragments, expressions o paraules llatins, cosa freqüent sobretot quan es tracta de termes jurídics,¹⁹ i de vegades —quan excepcionalment són en llatí— costums o rúbriques gairebé íntegres, i fins i tot documents (annexos) sencers.²⁰ A més a més, s'usa també la negreta, i majúscula, en els títols de les rúbriques que apareixen esmentats dins del text (cf. pàg. 63, 442, 548), encara que siguin en català, i, com hem dit, en la reproducció literal dels comentaris arbitrals de 1277 (car són en llatí); en aquest cas, però, la fórmula és prou més complexa, ja que és en negreta minúscula allò que escriuen els àrbitres, en negreta majúscula

17. Tampoc no estan numerades (ni implícitament) les primeres pàgines del llibre (portadetes, portada, crèdits, agraïments, i reproducció de la portada i la contraportada de l'edició de 1539), ja que l'inici del pròleg de J. M. Font Rius correspon a la pàg. 1.

18. «La columna dreta, tot i mantenir la fidelitat a l'original, ha estat tractada intentant de fer-la més legible pel lector modern [...], cosa que no fem a la columna esquerra, on mantenim la forma tal com apareix en el manuscrit» (pàg. LXXXI).

19. Un exemple a l'atzar: «*deu ésser lo demanador mes en possessió de la cosa demanada causa rei servande*» (pàg. 143). En aplicació d'aquest criteri hi ha costums en què la impressió visual és de barreja de lletra rodona/cursiva i lletra negreta: veg. pàg. 40-42, 62-64, 118, 248, 325-333, 351-353, 374-379, 400, etc.

20. Són pràcticament totes en llatí, i doncs en negreta, les rúbriques 22, 23 i 29 del llibre novè (l'últim dels *Costums*), i també, de forma íntegra, els originals dels documents reproduïts en els apèndixs del 2 al 5.

els títols de les rúbriques que hi esmenten, quan apareixen a l'inici del comentari i ja siguin en català o en llatí (cf. pàg. 253, 350, 442, etc.), i finalment, s'utilitza la rodona minúscula (i entre cometes) quan reprodueixen un inici de paràgraf per aprovar-lo o no.²¹ Si a això unim el fet que els títols de les rúbriques esmentats a les notes i les anotacions arbitrals no apareixen a l'edició amb els mateixos tipus de lletra, en resulta que en alguns casos arribem a trobar fins a quatre i cinc lletres diferents en una simple nota a peu de pàgina de poc més d'una línia.²² Sembla realment excessiu, i sens dubte poc estètic. I encara n'hi ha altres variants: la mateixa negreta va entre cometes si allò que correspon a mots llatins és una citació metatextual (cf. pàg. 330, 432-433) i, en canvi, s'utilitza la versaleta fina, però només a la columna de la dreta (a la de l'esquerra es resol amb unes simples cometes, sense canvi de lletra), si la citació en estil directe correspon a un text català (cf. pàg. 35, 101, 133, 331, 424, etc.), tot i que també

pot combinar el traç fi i la negreta en aquestes versaletes si hi ha expressions en llatí dins de la citació en català (cf. pàg. 139), o bé utilitzar la mateixa versaleta fina amb altres finalitats, com ara la transcripció del títol (o subtítol) d'una rúbrica a l'interior d'una altra (cf. pàg. 438). Les conclusions semblen òbvies: d'una banda, confirmar que, empesos per una lloable voluntat de precisió, els editors han esllavissat els usos dels tipus de lletra fins a l'abús i, d'altra banda, anotar que en edicions en les quals la cura filològica i la claredat expositiva han d'anar acompanyades d'una certa brillantor formal (material, fins i tot, com és el cas) és preferible de no combinar una excessiva diversitat de tipus. Probablement hagués estat suficient una sàvia alternança de cursives i rodones tant en la doble columna com en les notes a peu de pàgina, tot reservant com a màxim (o ni això) la versaleta per als mots llatins, la negreta per als títols i, com ja s'esdevé en l'edició del ms. A, les cometes per a les citacions intratextuals.²³

21. Un exemple, també a l'atzar: «*Vicesimam secundam que incipit* "Item si algun serà et cetera", *approbant*» (pàg. 47, n. 5).

22. Quatre tipus en casos com els següents: pàg. 47, n. 3; pàg. 66, n. 1; pàg. 490, n. 8. S'arriba a cinc a la pàg. 495 (n. 15, que inclou a més una citació bibliogràfica).

23. Ni la introducció (que, per cert, és íntegrament en negreta cursiva, a diferència de la rodona regular del pròleg i de l'estudi lingüístic —per bé que en una i altra és amb cossos diferents) no queda fora d'aquest ball de lletres, ja que quan s'hi esmenta el títol d'una obra (la més freqüent, és clar, *Costums de Tortosa*), que en condicions normals aniria en cursiva, apareix no solament —com correspon per inversió— en rodona, i fina, sinó que sembla pertànyer a un tipus força diferent, la qual cosa provoca una impressió d'estranyesa notable. Altres punts dissonants, en canvi, responen a simples lapsus de l'impressor: és el cas de les majúscules extemporànies a la pàg. xxxvii (n. 5) o del cos de lletra massa petit a la pàg. 407 (n. 5).

Aquest darrer aspecte, per un altre costat, ens porta a l'altre punt feble de la present edició, que és la relativa quantitat d'errors, errates i descurrences que hi trobem. Per sort, no sembla que això afecti la transcripció dels manuscrits, on la cura i el detall han estat intensius,²⁴ de manera que efectivament podem considerar que som davant l'edició definitiva dels *Costums de Tortosa*, però malauradament no es pot dir el mateix, massa sovint, pel que fa a la resta d'elements del llibre, i en especial la introducció i les notes a peu de pàgina.²⁵ Cal distingir, però, diferents menes de defectes (tots ells de detall, i doncs subsanables en una futura revisió del volum) i val a dir que no hem pretès en cap moment ser exhaustius en la seua relació, sinó que aquesta té un valor merament indicatiu. D'una banda, hi ha evidents errates —com en qualsevol text— que una somera correcció tipogràfica detectarà, del tipus «desaapareixen» (pàg. 110, n. 1), «em compts» (pàg. 246, n. 2), «sarraïns»

(pàg. 470, n. 2) o «quedarà» (pàg. 496, n. 1). En altres ocasions el lapsus se situa a mig camí entre l'errata i l'errada (o pot haver-n'hi la sospita): «àmplament» (pàg. XLIII), «en conte» (pàg. xxxv), «la embarcació» (pàg. 498, n. 2) o «exovar» a l'antiga, sense *i* però sense cometes, com en la transcripció dels manuscrits (pàg. 279, n. 2). Queden, en canvi, en la més estricta responsabilitat de l'autor (o d'un hipotètic corrector) qüestions d'estil, i no tant pel que fa a la tria lèxica, que es mostra ben adequada, com pel que fa a la sintaxi i la puntuació; si en algunes ocasions es pot dir que una o altra grinyola o que, simplement, no s'arrodoneix prou per expressar amb claredat allò que un determinat paràgraf vol significar, en altres casos —pocs, no cal dir-ho— creiem que va més enllà dels límits de la correcció.²⁶ Tampoc no sembla lògica ni admissible la vacil·lació formal a l'hora d'escriure el nom d'un dels textos fonamentals tot just en la gestació dels *Costums*: ens referim a la

24. Al capítol inicial d'agraïments, Jesús Massip remarca la col·laboració de Carles Duarte i Àngels Massip en la transcripció del ms. A, i a aquesta darrera, a més, «la cura filològica de l'edició». Això no obstant, sembla que també algun detall és apreciable al cos central dels *Costums*, com ara l'absència de la crida corresponent a la n. 2 de la pàg. 96, o, a la pàg. 98, una estranya lliçó «á» (l. 29, columna dreta).

25. Ni tan sols l'estudi lingüístic de C. Duarte no s'escapa de contenir errates com la manca d'un parèntesi inicial (pàg. lxxxiii) o, més perillosa, la substitució del prefix *-eria* per *-era* (pàg. lxxix), que tanmateix el context permet esmenar.

26. Vet aquí una mostra incompleta de referències de passatges on la puntuació o la sintaxi haurien de millorar en benefici del conjunt de l'obra: pàg. xv (l. 2); pàg. xxxvii, n. 6; pàg. 19, n. 1; pàg. 71, n. 4; pàg. 423, n. 3; pàg. 496, n. 1. És singular el cas de la impossible coordinació «reiteració i innecessària» (pàg. 195, n. 6).

Composició de Josà, que si bé apareix esmentada explícitament amb aquest nom i aquesta forma als criteris d'edició (pàg. LXXXII), i efectivament també en diversos punts del llibre, en canvi trobem sota variants com «Jossà» (pàg. xv) o «composició» amb minúscula (pàg. xx, xxiii).²⁷ I, finalment, hi ha aspectes que pertanyen exclusivament a l'àmbit de la composició tipogràfica com, per exemple, el tall innecessari d'una nota (pàg. 91-92, n. 21), la incoherent justificació dels marges en les notes (amb sagnat o sense quan contenen paràgrafs diversos: cf. pàg. 47, n. 3-5; pàg. 490, n. 8) o, semblantment, en un llistat dins del text principal (cf. pàg. 468-469). No se sap ben bé qui és el responsable de no completar la numeració lateral de les línies a la pàg. 98 o, en aquesta mateixa pàgina i altres, de no fer coincidir l'alçada de les línies

de les dues columnes, fins al punt de deixar-ne en suspens precisament la numeració correcta.

En definitiva, com acabem de veure, hi ha un seguit d'aspectes de detall que, malgrat la seua nul·la transcendència, empenyoren la presència textual del llibre, la qual cosa no deixa de ser una llàstima tractant-se, com hem remarcat anteriorment, d'una obra d'una enorme importància filològica i juridicohistòrica i, a desgrat d'aquests defectes puntuals, d'una edició molt de temps esperada (i treballada) i feliçment aconseguida en allò que és fonamental. Esperem que els comentaris i els exemples crítics que aquí hem exposat contribueixin, dins de la seua modèstia, a esbandir qualsevol resta de núvol, i que l'edició dels *Costums de Tortosa* a cura de Jesús Massip ocupi d'ara endavant el lloc preminent que mereix.

Albert TURULL

27. Una qüestió diferent, en què els editors semblen no entrar, és l'accentuació d'aquest *Josà*, que de fet no és sinó el cognom d'un personatge, el frare Gallard (*Galart*, *Guayllart*, *Guaylard*) «de Josà», que intervingué en la *composició* de 1272 per la qual s'instava Tortosa a redactar un codi definitiu. Atès que es tracta evidentment d'un cognom toponímic, més aviat ens decantaríem per relacionar-lo amb el nom de població *Josa*, d'accentuació paroxítona (cf. esp. *Josa* de Cadí), que precisament és també llinatge (cf. DCVB, s.v.). Curiosament, en canvi, trobem sense accent gràfic, en el mateix document (pàg. 545), el nom d'un tal *A. d'Odena*, que molt probablement no és sinó *Ódena* (per bé que apareix també a la pàg. 547 editat com a *Oden*, que en tot cas fóra *Odèn*, un altre topònim de la Catalunya central).